

KATARZYNA SUWADA
Kraków

WOLNOŚĆ U ZYGMUNTA BAUMANA

Zygmunt Bauman zajmuje się problemami dzisiejszego świata, takimi jak globalizacja, konsumpcja, próbuje zrozumieć zindywidualizowane społeczeństwo, szuka odpowiedniej nazwy dla współczesnej rzeczywistości społecznej. Niewątpliwie można go przy tym uznać za jednego z najbardziej płodnych twórców, co ro-

ku ukazują się przynajmniej dwie jego książki. Wpływ tego myśliciela na współczesną socjologię niewątpliwie jest ogromny, czego doskonałym dowodem są nie tylko jego własne prace, ale również publikacje o nim, o jego socjologii. Chciałabym tu zająć się jedną z nich¹. Jej au-

Adres do korespondencji: k.suwada@gmail.com

¹ Mark Davis, *Freedom and Consumerism: A Critique of Zygmunt Bauman's Sociology*, Ashgate Publishing, Aldershot 2008, stron 189.

tor, Mark Davis, jest wykładowcą na uniwersytecie w Leeds (a więc uczelni, w której bohater jego książki spędził wiele lat) i zajmuje się socjologią Zygmunta Baumana, a w szczególności jego koncepcją wolności, bezpieczeństwa, niepewności w płynnej nowoczesności oraz problemami etyki. Książka ma być krytycznym spojrzeniem na tę socjologię, głównie na publikacje anglojęzyczne, wydane po 1968 r. Davis zwraca uwagę na swego rodzaju modę na Baumaną we współczesnym socjologicznym dyskursie i zamierza postawić nowe pytania oraz otworzyć szerszą dyskusję. Stawia sobie dwa cele. Po pierwsze, chce, aby jego książka była nowym spojrzeniem na Baumana koncepcję wolności i konsumeryzmu. Po drugie, zamierza wyjaśnić i zinterpretować tę koncepcję w kontekście orientacji politycznych, takich jak konserwatyzm, liberalizm i socjalizm.

Książka podzielona jest na trzy części. Pierwszą można uznać za swego rodzaju wprowadzenie, ułatwiające zrozumienie argumentów autora. Składa się ona z dwóch rozdziałów. W pierwszym Davis prezentuje osobę Zygmunta Baumana. Nie jest możliwe, według niego, zrozumienie koncepcji tego uczonego bez zapoznania się z jego biografią. Davis zwraca uwagę na polski kontekst i wpływ, jaki na socjologię Baumana wywarli Julian Hochfeld oraz Stanisław Ossowski, a także na jego początkową fascynację socjalizmem. Oczywiście kluczowe wydarzenia w tej biografii przyniósł rok 1968 i opuszczenie kraju na stałe, a następnie praca na uniwersytecie w Leeds, którego intelektualny klimat w pewien sposób ukształtował podejście tego socjologa do rzeczywistości społecznej. Również w tym rozdziale przybliżone zostają koncepcje kultury i władzy Baumana, a także wpływ, jaki Antonio Gramsci oraz Claude Lévi-Strauss wywarli na jego rozumienie kultury i struktury. W bardzo krótki sposób zostają pokazane również jego koncepcje nowoczesności oraz ponowoczesności (płynnej nowoczesności), znajdują się odwołania do relacji między kulturą a władzą, do pojęcia racjonalności i nowoczesnej „chęci wprowadzenia porządku”, a także próby wytłumaczenia Holokaustu. Uwypuklony jest również stosunek Baumana do socjologii i jej roli jako krytycz-

nego opisu rzeczywistości społecznej, który powinien oczyszczać z konfliktów i zapewniać jednostkom jak najlepsze warunki życia. W drugim rozdziale pierwszej części autor sięga do dotychczasowych interpretacji Baumana, do prac Petera Beilharza, Keitha Testera² oraz Dennisa Smitha. Davis podkreśla, że ich podejścia do socjologii Baumana charakteryzują się dużym poziomem akceptacji jego głównych koncepcji, bez głębszej krytyki i bez zwrócenia uwagi na kwestie problematyczne. Możemy zauważyć, że autor stawia sobie za cel bardziej krytyczne i systematyczne ocenienie tej socjologii.

W drugiej części książki Davis zajmuje się zawartą w pracach Baumana koncepcją wolności, która według niego wcale nie jest tak prosta, jak można sądzić na podstawie jej interpretacji. W każdym z trzech rozdziałów tej części stara się w inny sposób zinterpretować baumanowskie pojęcie wolności w społeczeństwie płynnej nowoczesności i powiązać je z koncepcjami innych teoretyków współczesności, takich jak Erich Fromm oraz Pierre Bourdieu. Pokazuje, jak w twórczy sposób można zastosować myśl Baumana. Rozdział trzeci, zatytułowany „Freedom as Insecurity”, traktuje o wolności jako niepewności i problemie wieloznaczności, płynności współczesnej rzeczywistości społecznej. Davis odwołuje się tutaj do najbardziej znanych baumanowskich wątków, czyli do sytuacji jednostki w zglobalizowanym świecie otoczonej wieloma niebezpieczeństwami. Zauważa, że według Baumana wolność jest tym, co jednostka jest w stanie poświęcić w imię bezpieczeństwa i pewności, stąd jego przekonanie, że wolność można utożsamiać z niepewnością. Na potwierdzenie tej hipotezy Davis odwołuje się do Ericha Fromma i jego badań nad relacją jednostki ze społeczeństwem. Proces indywidualizacji, który obecnie obserwujemy, jest właśnie próbą osiągnięcia wolności, a jednocześnie przyczynia się do wzrostu niepewności i ryzyka, gdyż jednostka nie może już polegać na własnej grupie. Autor zwraca uwagę, że właśnie koncepcja nie-

² Znanego polskiemu czytelnikowi chociażby dzięki książce *O pożytkach z wątpliwości. Rozmowy z Zygmuntem Baumanem*, tłum. Ewa Krasieńska, Sic!, Warszawa 2003.

pewności (*concept of insecurity*) przyczyniła się do zarzucenia teorii ponowoczesności na rzecz idei płynnej nowoczesności. W rozdziale czwartym, „Freedom as Choice”, Davis interpretuje wolność jako wybór. Tutaj z kolei kategoria ta jest analizowana w kontekście społeczeństwa konsumpcyjnego. Davis zauważa, że w pracach Baumana odnajdujemy niejednoznaczne podejście do możliwości wyboru. Z jednej strony jest to naczelną wartość — szansa na urzeczywistnienie jednostkowych pragnień, z drugiej jednak wymusza ona na jednostce podjęcie decyzji, co wcale nie musi być łatwe, zwłaszcza w czasach płynnej nowoczesności. W tym rozdziale koncepcja Baumana jest zestawiona z koncepcją stylów życia Pierre’a Bourdieua. Możliwości wyboru i w konsekwencji styl konsumpcji są uwarunkowane przez nasze środowisko, a jednocześnie przyczyniają się do utrzymania różnic społecznych. Odgrywają również dużą rolę w wykluczeniu słabszych członków społeczeństwa. Problemami wykluczenia w kontekście wolności poświęcony jest kolejny rozdział „Freedom as Privilege”. Ci, którzy mają dostęp do środków, zyskują większą możliwość wyboru, a co za tym idzie — mają szerszy zakres wolności, która rozumiana jest tutaj jako przywilej. Autor podkreśla, że wykluczenie powinno być pojmowane jako „sprywatyzowany los”, przed którym w oferującym różne dobra społeczeństwie konsumpcyjnym jednostka nie ma ucieczki. Całą socjologię Baumana zaś można scharakteryzować jako przededefiniowanie tradycyjnych podziałów społecznych w rozumieniu wywodzącym się z teorii Karola Marksa.

W trzeciej części książki *Freedom and Consumerism* autor zajmuje się koncepcją wolności w kontekście trzech orientacji politycznych: konserwatyizmu, liberalizmu oraz socjalizmu. Najpierw dość kontrowersyjnie zestawia socjologię Baumana z konserwatyżmem, co — jak podkreśla — ma sprowokować do postawienia nowych pytań i sformułowania nowych interpretacji. Zestawienie może dziwić, ponieważ konserwatyzm broni zastanego porządku i przeciwstawia się wszelkiej zmianie, którą Bauman widzi wszędzie i jej nie krytykuje, lecz ją akceptuje. Jednak zarówno Bauman, jak i konserwatyści zakładają kontrowersje między wolnością

a równością w jednym społeczeństwie. Wolność bowiem zależy od relacji władczych między różnymi grupami społecznymi, co określa miejsce jednostki w istniejącej hierarchicznej strukturze. Należy też pamiętać, że nie ma jednej ścisłej definicji wolności, raczej jest ona wieloznaczna i płynna. W kolejnym rozdziale, siódmym, mówi się o koncepcji wolności u Baumana i w liberalizmie. Ważne są tutaj terminy „agora” i „społeczeństwo obywatelskie” oraz postrzeganie wolności jako źródła niepewności, strachu i frustracji. Płyne z tych rozważań wniosek, że w czasach płynnej nowoczesności najlepszym rozwiązaniem dla jednostek jest pozostać w prywatnym bezpiecznym „polu wolności” i nie angażować się w sprawy publiczne. Ostatni rozdział poświęcony jest relacji między koncepcją Baumana a socjalizmem. Według Davisa, socjologia Baumana wpisuje się w nurt socjologii krytycznej, która tak samo jak socjalizm jest świadoma słabości rzeczywistości społecznej i zamierza służyć ludziom, pomagać im w przezwyciężaniu ograniczeń wolności. W tym kontekście wolność jawi się bardziej jako indywidualny los jednostki, pełen wieloznaczności, niepewności, konieczności wyboru i źródło wykluczenia, niż jako zbiorowe przeznaczenie ludzkości.

Mark Davis postawił sobie ambitne cele, chciał w swojej książce zanalizować socjologię Zygmunta Baumana, wychodząc od pojęcia wolności, zinterpretować ją na nowo, aby otworzyć dalszą dyskusję nad współczesną rzeczywistością społeczną, postawić zupełnie nowe pytania. Książka jest odzwierciedleniem, wspomnianej już, swoistej mody na socjologię Baumana, choć autor nie tylko odwołuje się do jego teorii, ale także stara się ją w jakiś sposób zrewidować, zmienić, odnieść do nowych obszarów. Niewątpliwą zaletą jest umiejscowienie myśli Baumana w szerszej perspektywie, odwołanie się do biografii twórcy, jak również pokazanie, w jaki sposób inni filozofowie i socjologowie wpłynęli na jego podejście do rzeczywistości społecznej. Z polskiej perspektywy istotne jest pokazanie anglojęzycznemu czytelnikowi koncepcji Juliana Hochfelda oraz Stanisława Ossowskiego³ oraz

³ Autor odwołuje się tutaj do książki pod redakcją Piotra Sztompki *Masters of Polish Sociol-*

przybliżenie czasów komunizmu w Polsce oraz wydarzeń roku 1968, tego w jaki sposób wpłynęły one na naukę i życie akademickie w tamtych czasach. Autor wielokrotnie zwraca uwagę na silne związki Baumana ze społeczeństwem polskim i jego kulturą, które niewątpliwie ukształtowały jego obraz świata. Wręcz krytykuje tych, którzy starają się nie zauważać przeszłości tego myśliciela, analizując jego teorie. Ważne jest nie tylko odwołanie do samej osoby Bauman i jego teorii, ale także do interpretatorów jego dzieł — Beilharza, Testera i Smitha. Autor od samego początku stara się umiejscowić swoją pracę na tle ich dzieł, podkreślając własne, inne, bardziej krytyczne nastawienie do Baumanowskich koncepcji. Szczegółowo pokazuje przy tym, kto, nad którymi aspektami się skupił, w jaki sposób wyczerpał temat, a czego zabrakło.

Kolejną zaletą opracowania Davisa jest to, że koncentruje się on na jednym temacie i nie stara się zająć całościowo socjologią Baumana. Skupia się na pojęciu wolności, które nie przychodzi natychmiast na myśl, gdy słyszymy nazwisko Baumana, jego myśl bowiem kojarzy się raczej z globalizacją, konsumpcją, ponowoczesnością czy Holokaustem niż z teorią wolności, choć przecież w 1988 r. opublikował on książkę zatytułowaną *Freedom*⁴. Myślę, że to duża zaleta tej publikacji. Pokazanie wolności jako niepewności, wyboru czy przywileju może stać się bodźcem do rozpoczęcia współczesnej dyskusji nad tym, czym jest wolność w czasach płynnej nowoczesności i co ona tak naprawdę oznacza dla jednostek oraz dla społeczeństw. Autor bierze na warsztat pojęcie, wokół którego toczy się jedna z głównych dyskusji nowożytnych nauk społecznych oraz dyskurs polityczny i przedstawia je w świetle dorobku jednego z najważniejszych teoretyków współczesnych czasów. Po

pierwszej części, która miała tylko ogólnie zaznajomić czytelnika z osobą Baumana i jego koncepcjami, autor w przejrzysty sposób kontynuuje wywód, przechodząc po kolei od jednego argumentu do drugiego, od spraw bardziej ogólnych i teoretycznych do bardziej konkretnych i praktycznych. Warto dodać, że interesującym zabiegiem jest zestawienie myśli Baumana z trzema dużymi orientacjami politycznymi. I o ile zestawienie jego krytycznej socjologii z socjalizmem specjalnie nie dziwi, wydaje się wręcz naturalne, o tyle ukazanie podobieństw z konserwatyzmem, jak wspomniałam, może budzić kontrowersje. Jednak autor dość dobrze sobie z tym poradził, wprowadzając w ten sposób koncepcje Baumana w nowe obszary i otwierając pole do dalszej dyskusji. Mam wrażenie, że dzięki temu wysoce teoretyczna socjologia Zygmunta Baumana może nabrać bardziej praktycznego wymiaru.

Oczywiście, w książce można też znaleźć słabsze strony. Przede wszystkim, jak pisałam, autor wytyka poprzednikom Baumana bezkrytyczne przyjmowanie jego koncepcji, uleganie modzie i akceptowanie wszystkich jego teorii. Sam stawia sobie za cel bycie bardziej krytycznym, ale chociaż należy przyznać, że w ciekawy i nowatorski sposób przedstawia Baumanowskie pojęcie wolności i przenosi je na grunt polityczny, to jednak również popełnia błąd, który wytknął swoim poprzednikom. Trudno bowiem zauważyć, czego w socjologii Baumana nie akceptuje, co by zmienił i jak. Jego koncepcje konsumpcjonizmu, wykluczenia społecznego zestawia raczej z koncepcjami innych myślicieli, własnego zdania nie prezentuje. Oczywiście, krytyka Baumana może być trudna, jednak jeżeli się coś komuś zarzuca, to nie powinno się postępować w taki sam sposób. I druga uwaga, formułowana z punktu widzenia polskiego czytelnika — możemy tylko żałować, że autor odwoływał się wyłącznie do anglojęzycznych publikacji Zygmunta Baumana, pomijając w ten sposób całą literaturę sprzed lat siedemdziesiątych XX wieku. Warto również dodać, że niewątpliwą słabością publikacji jest oparcie odwołań do polskich socjologów, Ossowskiego i Hochfelda, wyłącznie na jednej publikacji.

ogy (Ossolineum, Wrocław 1984), a zwłaszcza tekstów polskich socjologów w niej zawartych: Wojciecha Adamka *The Open Marxism of Julian Hochfeld* oraz Janusza Muchy *The Humanistic Sociology of Stanislaw Ossowski*.

⁴Wyd. pol.: *Wolność*, tłum. Joanna Tokarska-Bakir, Znak–Fundacja Stefan Batorego, Kraków–Warszawa 1995.

Ogólnie jednak uważam, że książka Marka Davisa ma dużą wartość merytoryczną, autor w ciekawy sposób podchodzi zarówno do problematyki związanej z koncepcją wolności w dyskursie nauk politycznych, jak i do socjologii Zygmunta Baumana — myśliciela, którego nazwisko można znaleźć dzisiaj w prawie każdej

pracy dotyczącej problemów nowoczesnego czy plynnonowoczesnego społeczeństwa. Dla polskiego czytelnika ważne jest zwłaszcza to, że autor podkreśla polskie korzenie i tradycje myśli Baumana i nie ignoruje wpływu polskich socjologów oraz sytuacji polskiej nauki pod koniec lat sześćdziesiątych XX wieku.